

BİZİM PAYIZİN ƏFSANƏSİ

Şair Hikmət Mahmudun «Mənim ömür yolum» (avtobioqrafik roman, şeirlər və yaddaş qeydləri) kitabı haqqında düşüncələr

Hərdən mənə elə gəlir ki, təbiət payız dəminin dili ilə insanlarla danışır: «Barımı, bəhərimi gördün, ey insan. İndi dincəlməyə gedirəm, gələn il yenə görüşərik. Bəlkə, gələn il barım, bəhərim indikindən daha çox olacaq... əlbəttə, ilim üzümə gülsə». Təbiətin payız dili dəyişən rəngləri ilə təbəssüm göstərir. İliq bir işiq səli kimi ruhumu axır, elə bilirom ki, yenə nəsə piçildiyar: «Bəs sən necə, yaşadığın ömürdən gileyli deyilsən ki, barına, bəhərinə baxıb, öyünməyi özünə rəva bilirsənmi? Səndən keçib getmiş dünyada qalacaq izin varmı? Yolunla gedənlər adınlı fəxr edəcəkmi, qırurlanacaqmı?»

Bu düşüncələri varlığıma qonaq gətirən duyğular yenice oxuyub bitirdiyim «Mənim ömür yolum» adlı avtobioqrafik romanından qaynaqlanır. Hələ nəşr olunmamış, rəy üçün oxuduğumuz kitabları qədim ənənənin təsiri ilə əlyazma adlandıırıq. Bilgisayar nüsxəsi olsa da, vərəqlər birbaşa müəllif nəfəsi ilə təmas əvəzatı yaradır. Bu Hikmət Mahmudun kitabıdır. Və həm də ömrünün indiki ahl və kamil çağında - yaxşını, pisi ayırdığı, qəzəblə, qərəzin fərqini qədərince bildiyi çağında qələmə aldığı kitabıdır. Yazılının ruhu dövrün nəfəsi ilə səsləndiyi üçün yenice bitirdiyi də aşkar duylur.

Hikmət Mahmudu elm aləmi görkəmli alim kimi tanır. Geologiya elminin tarixi, bu günü və eləcə də, gələcəyi ilə bağlı araşdırımları, tədqiqatları, çox dəyərli müləhizləri, kəşfləri və ixtiraları ilə tədqiq elədiyi sahədə bir mərhələ yaratdığı da təqdir olunur. Amma gərək unutmayaq ki, elm aləmi onu nə qədər fədakar tədqiqatçı-alim olaraq xarakterizə edir, ədəbiyyat aləmi də onu təbii istedadı ilə söze sahiblənmiş bir sənətkar, görkəmli bir şair, ədəbi yolunda gələcək nəsillərə örnek ola biləcək obrazlar silsiləsi yaratmış ustad kimi tanır. Şairin, yazıcının harada doğulduğu uşaqlıq çağlarının necə, hansı şəraitdə keçdiyi, ömür yolunda hansı qovgalarla... qarşılaşıdı ədəbiyyat tədqiqatçılarını həmişə maraqlandırır. Cənubi çox vaxt bədii sözün elə sirləri olur ki, onu ancaq müvafiq dövrün və zamanın fonda açmaq olur. Bu mənada hər bir sənətkarın memuar janrına müraciət etməsi, nə qədər onun yaddaş, xatire mexanizmi ilə bağlırsa, bir o qədər də mənəvi ehtiyac, daxili təlabatla bağlıdır. Sənətkar özüñüfadə imkanlarını yaşıının ahl çağlarında ömrün tövbə keçmiş yolu zirvədən baxaraq, yaddaş ilə görə bildiklərini sözə gətirir. Bu zaman səmimiyyət, yaşın rəvac verdiyi etiraf müəllifi oxucuya daha çox yaxınlığıdır. Şübhəsiz, Hikmət Mahmud «Mənim ömür yolum» adlı avtobioqrafik romanını yazarkən, təbii hissələrinə, yaddaşında yaşayan -«mən varam» deyən xatırələrinə güvənib... yeri gəldikcə, yaddaş imkanından bəhrələnməklə, mühitin mistik və qədim dünyagörüşə əsaslanan mifik düşüncəsi ilə məqamlara işiq salır və bu işiqda biz dünyaya yenice golmuş körpə görür və onun gələcək taleyi haqqında ilkin rəmzlərlə işarələr alırıq: «Mən, Mahmudov Hikmət İsmayılov oğlu (Hikmət Mahmud) 1936-ci il may ayının 15-də, baharın sübhə çəki dünyaya göz açmışam. Ata yurdum İsmayıllı rayonunun cəzibədar, gül-çiçəkli Mican kəndi olubdur. Anamın dediyinə görə mənə Hikmət adı verilməsinin qəribə bir tarixçəsi var: o vaxtlar atam Mican kəndi ibtidai məktəbində (5-ci sinfə qədər) müəllim və direktor işləyirmiş, həm də çox yaxşı bağban olubdur. O, hər səhər saat 7-8 arası ağacların dibini belləyər, sulayər, sonra isə məktəbə gedərmış. Mən anadan olan günü də səhər-səhər atam ağacların dibini belləyərək bir ağ göyərçin gəlir qonur atamın

çiyininə. Atam buna təəccüb edir. Gəlir anama deyir ki, «bu göyərçin mənə nəsə deyirdi. «Bu uşağın qədəmində bir hikmət var, mən onun adını qoydum Hikmət». Mənim adım belə yaranıbdır». Bu qeydləri misal götürməkdə məqsədimiz yazıçının və demək, həm də böyük şair Hikmət Mahmudun ədəbi mühitə yaxşı məlum olan tərcüməyi-halına qayitmaq deyil, sadəcə oxucunun diqqətini müəllifin həyatını bir tale rəmzi kimi şərtləndirən məqamlara cəlb etməkdir. Buradaca əsərin götirdiyi və əslində, zaman küləyinin götirdiyi nəfəsle səslənmiş həyat epizodlarına baş vurmali olur. Çoxuşaqlı ailədə böyükən Hikmətin gələcəkdə yandıracağı çərağın işığını hələ onun uşaq gözlərində necə yandığını görürük. On yaşı uşağın yaddaşında eks-səda verən məqamların dərin təəssürat doğuracaq motivləri bizi zamanı duymaq, görmək üzərində kökleyir: «O vaxtlar heç nə (1940-1950-ci illər) yox idi. Ölkə achiq, səfalet içinde id. Su, işiq, qaz barədə səhbət bilməzdi. Atam mazut alındı. Mazut çərağı yandırırdı. O da evyanda qoyulurdu ki, evə his dolmasın, yoxsa hisdən boğulub ölərdik. Bu mazutlu çəraq işığında anam soba (peç) üstündə yemək bışırırdı, biz də dərs oxuyardıq. Bəzən anam ağ neflə lampa yandırırdı. O da qonaq-qara olan vaxtı. Bizi o lampadan istifadə etməyə qoymazdı. Cənubi aq nefti alımağa atamın imkanı yox idi». Çoxuşaqlı ailədə böyüməyin özünəxəs olan xüsusiyyətləri var. Ata, ana sanki bir həyat mexanizmədə hər kesin öz yeri və rolü var. Həyat şəraitində asılıdır kimin üzərinə nə qədər yük düşür. Təbii ki, ailə başçısının şəxsi nümunəsi, böyükən halallıq qanunlarına müqəddəsliliklə yanaşması və bunu öz həyatının mənası hesab eləməsi uşaqların həyatının təsirsiz ötüşmür. Hikmət Mahmud xatire romanında həmin ailə mexanixzmini elə həssaslıqla, elə təbiiliklə verir ki, oxucu hadisədən-hadisəyə necə keçdiyinin fərqlində olmur, sanki əsəri oxumur, onu bir ozan nəğməsi kimi, həyatın ölüb keçmiş çəğləri haqqında sehirlə, əfsunlu dastan, nağlı kimi eşidir. Belə əsərlər təkcə mənəvi zövq, estetik zənginlik bəxş etmir, həm də bədii dildə, oxucunun yaddaşına yazılıacaq dildə şirin təsvirlərə tarix haqqında bilgilər verir: «1943-1944-cü illər idi, müharibənin ən qaynar dövründə hamı achiq içərisində olsa da müharibənin gedidiyi haqqında məlumat almaq istəyirdi. Kəndin mərkəzində basdırılmış hündür bir dirəyə radio cihazı bərkidilmişdi. Günün müəyyən saatlarında o radio müharibə haqqında məlumat verirdi. Kənd camaati o anlarda oraya yığılıb radioya qulaq asar və məlumatları eşidirdi. Hətta bir dəfə Stalinin Azərbaycan dilində çıxışının şahidi olmuşuq. O ki, qaldı soba (peç) məsələsinə: sobamız ancaq odunla yanırı, cənubi o vaxtı qaz yox idi. Gedib məşədən quru odun gotirirdik və odunu yandırmaqla həm ev işinirdi, həm də anam müəyyən yeməkler bışırırdı. Evdə kiçik oğul, həm də çox üzüyələr olduğundan hər işə, o cümlədən, məşədən odun gotirməyə də anam məni gönderirdi. İkinci növbədə oxuyurdum. Qış vaxtı hava tez qaraldığından məktəbdən gələn kimi gedirdim məşədən odun gotirməyə. Dəfələrlə qaranlıq vaxtı meşədə ayı və canavarla üzleşmişəm». Sənətkarın yaddaş saxlancıdan bəhrələnməklə, sözə götirdikləri həyatın canlı nəfəsini özündə saxlayan və eyni zamanda hissələrə, duyğulara cəvrilərək oxucunun ruhuna ötürən körpü, əslində, oxucu ilə müəllif arasındaki doğmaliqdan xəbər verir. Yəni əsəri mütlək edən hər kəs əsərin qəhrəmanı ilə özü arasında bir

doğmalıq, yaxınlıq görür. Az qala özünü onunla həmyaşid bilir.

İnsan həyatı boyu elə gözlənilməz hadisələrlə qarşılaşır ki, bəzən bu qarşılaşmadada onun varlığını dağıdan gücün hansı səbəbdən belə yırtıcı olduğunu heç anlaya bilmir. Avtobioqrafik romanın müəllifin insana hücum edə biləcək, hətta insandan güclü ola biləcək yırtıcılarla qarşılaşma məqamları da eks olunur. Bu sadəcə həyat hadisəlidir. Məşədən - kim-səsizlikdən keçən bir uşaqın qarşılaşlığı qorxunc anlardan səhbət gedir, amma axı həyat davam edir. İnsan cəmiyyət içərisində varlığı didib-sökən ikiyəqəl «yırtıcılarla» qarşılaşanda sanki tərkisələr olur. Hələ uşaq ikən ayı ilə, canavarla qarşılaşan ədəbi qəhrəman həyatın rastlaşdırıldığı uşaq vaxtı gördüyü qorxunc varlıqların təbiətimi daşıyan həmcinsləri ilə üz-üzə gələndə, onların bir insan təbiətini dağıtmaya yönəlik münasibəti, məqsədi duyanda, xəyalından nələri keçirir... Bax, bunları avtobioqrafik roman bizə qədərincə yerli-yataqlı, ən başlıcası, səmimi bir dillə, inandırıcılıqla təqdim edə bilir. Hər kəs həyatı boyu çox haqsızlıqlarla qarşılaşa bilər. Əslində, bu gün Hikmət Mahmudun «Mənim ömür yolum» əsəri təlqin eləyir ki, qarşısına çıxan yeniyetmələrə, gənclərə elə rəğbətlə yanaşın ki, onların yaddaşında sizin obrazınız rəğbət güzgündə görünən. Daha bədən yanaşmanıza bu ləkəsiz, aydın, parlaq aynaları cılıc-cılıc etməyəsiz. Hikmət hələ orta məktəbi qurtaranda həyatın ən sərt üzünü görür. Qızıl medala birinci olaraq namizəd olduğu halda... haqqını ala bilmir. Ancaq həyat ona öz həqiqətini diktə eləmək şansı verir. Qızıl medallı ona verməsələr də, ən yüksək qiymətlərlə ali məktəbə qəbul olunur. Ancaq onun haqqını mənimsəməsi olan «direktor uşağı» iki qiymətlə geri qaydırır.

Hikmət Mahmudun əsərində elə maraqlı etnoqrafik cizgilər var ki, tekçə sıradan olan oxucunu yox, ayrı-ayrı tədqiqat sahələrinin, xüsusiələ, etnoqrafların da diqqətini cəlb edə bilər. Yeri gəlmışkən, burada kiçik bir parçanı da diqqətə etməkdir. Dilçilərin və etnoqrafların da maraşına səbəb ola biləcək məqamlara diqqəti cəlb etmiş olarıq: «Rəsul baba vardi (çox yaşlı adam id), ancaq qıvrıq görünürdü və xırmana da o, nəzarət edirdi). Bugda və arpa dəstlərini açıb yerə sərirdik və üstündə şana yerləşdirib (şana - 1,5-2 m uzunu, 80 sm eni olan taxta parçası id), həmən şanın yoğun çatı və boyunduruq vasitəsilə öküzün boynuna bağlayırdıq. Çatının bir ucunu da biləyimizə, bəzən də qolumuza sarıydıq. Bir gün, iyul ayının ortaları id, çox bərk isti və bürkülü hava hökm

sürürdü. Mənim idarə etdiyim öküz istiyə dözməyib xırmandan çıxıb qaçmağa başladı. Qolum iplə bağlı olduğundan öküz məni vələ qarşıq sürüyürdü. Çinqıllıq, kol-kos bədənimi deşik-deşik etmişdi, bədənimdən qan axırdı və mən bir neçə ay xəstəxanada müalicə olundum». Bu kiçik bir lövhə - əslində, xalqın yaşadığı dövrü bütövlükdə ehtiva edən ədəbi parcadır. Bütün bunlar həyatın sənətkar təxəyyüllündən keçmiş, düşüncədən süzülmüş, zamanın xəlbirindən keçmiş, dövrən dəyişməmiş ömür həqiqətləridir.

Hikmət Mahmudun taleyi həyata qarşı, dövrənin küləklərinə qarşı bir az da sərtləşdirək, ümmanın dalğalarına qarşı üzən bir gəminin idarəecisi atasından, anasından aldığı dərəsin, həyata hazırlıq təliminin gücünə güvənən gəncin özüdür. Bu gənc kimsəyə güvənəmir, atdıq addıma özü zəmanət verir. Universitet həyatındaki gərginliklər, ən çətin məqamda özünü iradəsinə güvənib sərbəst qərar vermək... bütün bunlar onun hələ uşaq ikən ailədən aldığı bütöv həyat təlimi ilə bağlıdır. O, gücünü ruhuna yığıdı inamından alırdı. Əsərdə oxucuda rəğbət doğuran çoxlu obrazlar var ki, müəllifin sevgisi ilə yaradılıb. Bu obrazların mənbəyi həyatdır. Onların həqiqi prototipləri öz adları, ünvanları ilə təqdim olunan simalardır. Rəğbət, sevgi, cəzibə yox yerdən yaranır, gərək qarşıda üz tutub getdiyin kimsədə həyat işığı görəsən. Bu tipli obrazlar əsər boyu sıralanır. Amma Şəfəhat Mehdiyevin, Mirəli Qaşqayı, Əzəl Sultanovun... adları sadəcə şəxs sıralanması deyil, mükəmməl işlənmiş portretlərdir. Müəllif onların portretlərinə qızırğanır. İmkani qədər onları tam və bütöv - yəni həyatda olduqları qədər verməyə çalışır... və çox təssüf ki, müəllif həm universitet illərində, həm aspirantura dövründə... həm də müstəqil tədqiqat məstəvisində elə hadisələr və simalarla qarşılaşır ki, bunlar onun yaddaşından haqqı olduğu halda ala bilmədiyi qızıl medal əhvalatını unutdur.

Hikmət Mahmudun avtobioqrafik romanı bezi məqamlarda macəra xarakteri alır. Cənubi macəra əslində, onun həyatının özül hissəsidir. Bir var macəra yalnız təxəyüldən ibarət ola, bir var insanın həyatının özü ola. Belə macəralar avtobioqrafik romanın qədərincədir. Ən başlıcası, macəra şəxsiyyətin gücünü görə bilen oxucu tərəfindən reallıq kimi qəbul olunur. Axı macəra nə qədər həyatın yaxındırsa, bir o qədər inandırıcıdır və maraqlıdır: «Mən il qızıl yatağımı necə tapdım? Səhərlər (saat 8-9 arasında) bizi maşınla aparıb ayrı-ayrı sahələrə yerləşdirildilər. Günlərin birində, toxminən gündüz 3-4 radələri id, bərk acmışdım və yorulmuşum. Böyük kvarts damarı gördüm. Onun üzərində oturub çörək yemək qərarına geldim. Çörək torbamı açıb təzəşmişdim ki, qulağım bərk fışılı səsi eşitdi. Çevriləb baxarkən, xallı, uzun, gözlərimdə nəhəng görünən bir gürzənin artıq üstümü haqladığını gördüm». Çox maraqlı məqamdır. Hikmət Mahmudun bu xatire romanını episodu kimi macəra əhvalı daşıyan bir hadisədir. Axı qədim Şərq mifində belə bir düşüncə hakimdir ki, ilan qızıl üstə yatır. Qızılı axtaran geoloq gürzə ilə qarşılaşır. Bu, yazıcının sonrakı həyatı üçün də rəmzi bir xarakter daşıyır. O, elmin qızıl mahiyyətini arayır... amma gürzə tipli, gürzə xıslətli insanlar zaman-zaman onu izləyirlər.

(Davamı var)

Əli Rza XƏLƏFLİ